

„Ten král je veliký kouzelník.“

MONTESQUIEU, *Perské listy*, I. 24.

„Jediný zázrak, jenž zůstal v křesťanském náboženství i ve francouzské královské dynastii stále živým“

PIERRE MATHIEU, *Vláda francouzského krále Ludvíka X.*, Paris 1610, s. 472.

Dne 27. dubna 1340 předstoupil před benátského dóžete bratr František z řádu dominikánů, jenž byl zároveň biskupem v Bisaccii v neapolské provincii, kaplanem krále Roberta z Anjou a toho času vyslancem anglického krále Eduarda III.¹⁾ Mezi Anglií a Francií právě vypukl dynastický konflikt, jenž měl přerůst ve stoletou válku. Nepřátelství začalo již dříve, ale dosud se protahovala diplomatická jednání. Oba soupeřící králové přitom hledali spojence na všech stranách Evropy. Bratr František byl svým pánem pověřen žádostí o podporu Benátčanů a o jejich přátelskou intervenci u Janovanů. Zachoval se nám výtah z jeho projevu, v němž jak se patří vychválil mírové úmysly anglického panovníka.²⁾ „Nejjasnější vladař Eduard“, jenž se horlivě touží vyhnout vraždění množství nevinných křesťanů, prý již dříve „Filipovi z Valois, jenž se nazývá králem Francie“, napsal, aby mu nabídl na výběr ze tří možností, jak velký spor vyřešit bez války. Zaprvé navrhoval boj na kolbišti, skutečný boží soud, a to buď v podobě souboje mezi oběma pretendenty samotnými, nebo v podobě většího zápasu mezi dvěma skupinami o šestí až osmi věrných. Další možností byla první či druhá z následujících zkoušek (zde cituji doslovně): „Je-li Filip z Valois skutečně králem Francie, jak tvrdí, nechť to prokáže tím, že se vydá napospas vyhladovělým lvům. Lvi totiž nikdy pravému králi neublíží. Nebo nechť vykoná zázrak uzdravení nemocných, jak jej konávají ostatní praví králové“ – rozumějte samozřejmě ostatní králové Francie. Filip – stále podle svědectví bratra Františka – prý „ve své pýše“ tyto návrhy zamítl.³⁾

Můžeme si ale klást otázku, zda tyto návrhy Eduard ve skutečnosti vůbec kdy učinil. Akta z anglo-francouzských jednání se nám totiž sice dochovala v dosti dobrém stavu, nicméně po listu, jenž biskup z Bisaccie shrnul ústně, v něm není jediné stopy. Možná, že si jej František ve snaze Benátčany ohromit do puntíku vymyslel, i když stejně tak můžeme předpokládat, že byl skutečně odeslán. Zkoušku se lvy či se zázrakem by přitom nebylo nutné brát vážněji než vyzvání k souboji, jimiž se v tehdejší době panovníci při vstupu do války nezřídka častovali, aniž by přitom, co lidská paměť sahá, kdo kdy tyto způsobné vladaře viděl vstoupit na kolbiště. To vše mohly být pouhé diplomatické fráze, či v tomto případě spíš jen prázdné řeči jednoho příliš povídavého diplomata.

I přesto si ale tato planá slova zaslouží pozornost historiků. Přes svou zdánlivou bezvýznamnost totiž vrhají jasné světlo na některé závažné věci. Jen si je v duchu srovnáme s výroky, jež by nějaký zplnomocněnec pronesl dnes za podobných okolností. Jejich odlišnost odhaluje propast oddělující dvě různé mentality. Podobné námitky, určené přihlížejícímu obecnstvu, totiž nutně odpovídají tendencím kolektivního uvažování. Bratr František Benátčany nepřesvědčil: ani předložené důkazy Eduardovy mírumilovnosti, jejíž známky prý král projevoval do poslední chvíle, ani reálnější přísliby obsažené v následující části Františkova projevu, je nepřiměly k odstoupení od neutrality, kterou považovali za výhodnou pro své obchody. Nabídka, kterou měl anglický král učinit svému francouzskému rivalovi, je však možná nezastihla tak nevěřičné, jak bychom si mohli představovat. Bezpochyby totiž neočekávali, že by se snad stali svědky sestupu Filipa z Valois do jámy lvové. Myšlenka, že „královského potomka nemůže lev sežrat“, jim ale byla důvěrně známá díky veškeré soudobé dobrodružné literatuře. Velmi dobře zároveň věděli, že Eduard III. nemá v úmyslu svému rivalovi francouzské království postoupit, ani kdyby se snad Filipovi nějaká zázračná uzdravení podařila. Avšak to, že je každý pravý francouzský král – ostatně stejně jako každý pravý anglický král – schopen podobných divů, bylo svým způsobem věcí zkušenosti, kterou ve 14. století neměli v úmyslu zpochybňovat ani ti největší skeptici. V existenci této podivné schopnosti se věřilo v Benátkách stejně jako v celé Itálii a v případě potřeby se k ní lidé neváhali uchýlit. Jeden pramen, jenž náhodou unikl zkáze, nám zachoval vzpomínku na čtyři statečné Benátčany, kteří se v roce 1307, tedy třiatřicet let před misí bratra Františka, vydali do Francie k Filipu Sličnému, aby u něj dosáhli uzdravení.⁴⁾

Projev onoho poněkud chvástavého diplomata nám tak příhodně připomíná, že naši předkové měli od středověku až do pokročilého novověku o královské moci představu podstatně odlišnou od té naší. Králové byli ve všech zemích považováni za posvátné osoby. A přinejmenším v některých z nich nadto byli pokládáni i za divotvůrce. Po dlouhá staletí francouzští a angličtí králové „lčili dotekem krtici“, abychom použili kdysi obvyklého výrazu, tedy si – jinými slovy – nárokovali schopnost uzdravovat nemocné zasažené touto chorobou pouhým přiložením svých rukou. V jejich okolí se v královskou léčivou moc všeobecně věřilo. Angličtí králové rozdávali po dobu neméně dlouhou svým poddaným – a dokonce i za hranicemi svých zemí – prsteny (*cramp-rings*), které podle obecného mínění získávaly královským posvěcením moc navracet zdraví epileptikům a tišit bolesti svalů. Tyto skutečnosti jsou vzdělavcům a zvědavým lidem alespoň v hrubých rysech známy, i když je třeba připustit, že se našemu myšlení podivně vzpírají. Dosud se totiž většinou přecházely mlčením. Historikové napsali o monarchických koncepcích tlusté knihy, aniž by se o léčitelských schopnostech zmínili. Stránky, které budete číst, si tudíž kladou za prvořadý cíl tuto mezeru vyplnit.

Myšlenka studovat léčitelské obřady a obecněji řečeno pojetí královské moci, jež je jimi vyjádřeno, mne napadla před několika lety, když jsem si v *Ceremoniálu* Théodora Godefroye pročítal prameny vztahující se k obřadu pomazání francouzských králů. Tehdy jsem si ani zdaleka nepředstavil skutečnou šíři práce, do níž jsem se pustil. Rozsah a náročnost výzkumu, do kterého jsem se nechal vtáhnout, dalece přesáhly mé očekávání. Udělal jsem však dobře, že jsem vytrval? Vážně se obávám, že osoby, jimž jsem se se svými záměry svěřil, mne nejednou měly za oběť podivínské a vcelku spíše bezcenné zvědavosti. Jakou oklikou jsem se to chtěl ubírat? „This curious by-path of yours“, říkával mi přesně těmito slovy jeden milý Angličan. Přesto se mi zdálo, že si tato zacházka zaslouží následování, a ze zkušenosti jsem vycítil, že povede dosti daleko. Věřil jsem, že z toho, co bylo dosud jen historkou, lze udělat historii. Snažit se dopodrobna obhájit svůj záměr v tomto úvodu by ale bylo nepatřičné. Kniha se má hájit sama. Těmito poznámkami jsem chtěl pouze stručně naznačit, jak jsem svou práci pojal a jaké hlavní myšlenky jsem sledoval.

* * *

Nemělo smysl uvažovat o léčitelských obřadech izolovaně, bez přihlídnutí k celé skupině pověr a legend, které tvoří monarchické „zázračno“. Byl by to jen způsob, jak se předem odsoudit k jejich chápání coby pouhé směšné úchylinky bez vztahu k obecným tendencím kolektivního myšlení. Použil jsem jich tudíž jako jakési červené nitě pro svůj záměr probádat zejména v prostředí Francie a Anglie fenomén nadpřirozenosti, jež byla po dlouhou dobu přisuzována královské moci. Tu by tedy v tomto smyslu bylo možné nazývat „mystickou“, použijeme-li termínu, který se díky sociologům poněkud odcizil svému původnímu významu. Královská moc! Její dějiny dominují veškerému vývoji evropských institucí. Králové vládli až do dnešní doby téměř všem národům západní Evropy. Střídání velkých dynastií u moci po dlouhou dobu téměř bezvzrušně resumovalo politický vývoj lidských společností na území našich států. Abychom však pochopili, čím někdejší monarchie skutečně byly, abychom si uvědomili jejich dlouhodobý vliv na lidské myšlení, naprosto nám nestačí – byť do posledního detailu – objasnit mechanismus správní, soudní a finanční organizace, jež byla vnucena jejich poddaným. Stejně tak nestačí ani v abstraktní rovině analyzovat či se pokusit definovat pojetí absolutismu nebo božského práva u několika velkých teoretiků. Vedle nich je totiž třeba probádat i pověry a báchorky, jež bujely kolem vladařských rodů. Všechno tento folklor nám o královských rodech v mnoha ohledech říká víc než jakékoli učené pojednání. Jak správně v roce 1575 napsal Claude d'Albon, „právník a básník následníka trůnu“, ve svém spisu *O královském majestátu*: „To, skrze co králové získali takovou vážnost, byly především božské síly a schopnosti, jež nebyly zaznamenány u žádných jiných jedinců než u nich.“⁽⁵⁾

Claude d'Albon se ale samozřejmě v žádném případě nedomníval, že by tyto „božské síly a schopnosti“ byly jediným smyslem královské hodnosti. Je nezbytné vyslovit ujištění, že si to nemyslím ani já? Nebylo by nic směšnějšího než chtít v králích minulosti, včetně těch nejvýznamnějších – Svatého Ludvíka, Eduarda I. či Ludvíka XIV. – vidět jen nějaké čaroděje, a to pouze proto, že měli pouhým dotekem uzdravovat nemocné, obdobně jako tzv. *panseux de secret*, tedy lidoví léčitelé na francouzském venkově. Zároveň totiž byli hlavami států, soudci a vojevůdci. Instituce monarchie uspokojovala jistý počet trvalých potřeb, naprosto konkrétních a z podstaty zcela lidských, jež současné společnosti pociťují naprosto stejně, ačkoli jim zpravidla vycházejí vstříc jiným způsobem. Král byl ale přes to přese všechno v očích svých věrných národů

něčím zcela jiným než vysokým úředníkem. Obklopovala ho posvátná úcta, která nepramenila jen z poskytovaných služeb. Jak jinak bychom si mohli vysvětlit onen pocit loajality, jenž měl v některých dějinných obdobích takovou sílu a tak specifické zabarvení, kdybychom z předpojatosti odmítli nad korunovanými hlavami vidět svatozář nadpřirozenosti?

Naším záměrem nebude probádat toto pojetí „mystické“ královské moci v jeho zárodku a původním významu. Historikovi evropského středověku a novověku totiž jeho počátky unikají a popravdě řečeno unikají historii vůbec. Jakési světlo do nich zjevně může vnést jen srovnávací etnografie. Civilizace, z nichž přímo pochází i ta naše, toto dědictví převzaly od civilizací ještě starších, ztracených v temnotě prehistorie. Avšak znamená to, že jsme si za předmět naší studie nenašli nic lepšího než něco, co se někdy poněkud pohrdlivě nazývá „přežitkem“?

Později budeme mít příležitost konstatovat, že na samotné léčitelské rituály se toto označení oprávněně použít nedá: léčení krtice se totiž ukáže být až výtvozem Francie prvních Kapetovců a normanské Anglie a – co se týče posvěcování prstenů anglickými panovníky – to, jak uvidíme, vstoupí do okruhu královského zázračna ještě později. Zbývá ještě samotný abstraktní pojem posvátna a zázračna králů, tedy základní psychologická kategorie, jejímž jsou uvažované obřady pouze jedním z materiálních projevů. Lze říct, že tato danost, mnohem starší než nejstarobylější dějinné dynastie Francie a Anglie, ještě dlouho přežívala v nám téměř neznámém sociálním prostředí, jež původně podmínilo její vznik. Pokud bychom ale za tento „přežitek“ považovali, jak se obvykle stává, instituci či víru, z níž už veškerý skutečný život vyprchal a jež už nemá jiného smyslu, než že kdysi odpovídala nějakým potřebám, a jež se tudíž stala jen jakousi zkamenělinou či zpozdlým svědkem zašlých věků, pak by v tomto smyslu z ideje, jíž se zabýváme, v celém jejím časovém rozpětí od středověku přinejmenším po 17. století tím spíš nevyplývalo nic, co by nás opravňovalo charakterizovat ji právě tímto termínem. To, že tato idea prokázala takovou dlouhověkost, rozhodně neznámá, že by zdegenerovala. Tato představa si naopak uchovala hlubokou životnost a zůstala i nadále obdařena účinným emocionálním nábojem. Přizpůsobila se novým politickým a především náboženským podmínkám, nabyla dosud neznámých forem, například i podoby válečnických rituálů. Nevysvětlíme ji zde v jejích počátcích, protože bychom přitom museli vystoupit z vlastního pole našeho bádání. Naším úkolem bude

objasnit ji v jejím trvání a vývoji, což je sice jen část, zato však podstatná část vysvětlení úplného. Vyložit v biologii existenci nějakého organismu neznámá jen vyhledat jeho otce a matku, ale zároveň určit i povahu prostředí, jež mu umožňuje žít a nutí ho se přizpůsobovat. Stejně je tomu, *mutatis mutandis*, i u jevů společenských.

Stručně řečeno, to, co jsem zde chtěl nabídnout, je v zásadě v širokém, pravém smyslu slova příspěvek k politickým dějinám Evropy.

Tato esej k politickým dějinám ale musela nutně nabýt podoby eseje ze srovnávací historie: krále léčitele měla totiž jak Francie, tak Anglie, a – co se týče myšlenky zázračné a posvátné královské moci – ta byla společná celé západní Evropě. Je svým způsobem šťastnou nutností (tedy je-li tomu tak, jak sám věřím), že nám vývoj civilizací, jichž jsme sami dědici, nebude v hrubých rysech jasný dříve, než jej budeme schopni vnímat širěji než v příliš úzkém rámci národních tradic.⁶⁾

To ale není všechno. Kdybych se neobával, že ještě víc zatížím už tak dlouhý název, byl bych této knize dal ještě druhý podtitul: *Dějiny jednoho zázraku*. Jak Benátčanům připomínal biskup z Bisaccie, léčení krtice či epilepsie královskou rukou bylo „zázrakem“, a to zázrakem skutečně mimořádným, jenž se nepochybně musí počítat mezi ty nejproslavenější a každopádně nejtrvalejší, jaké v dějinách najdeme. Je potvrzen nesčetnými svědky a jeho lesk vyhasl až po sedmi staletích nepřetržité popularity a téměř bezoblačné slávy. Mohly by snad být kriticky pojaté dějiny takového nadpřirozeného jevu lhostejně vůči psychologii náboženství či lépe řečeno vůči současné znalosti lidského myšlení vůbec?

* * *

Největší nesnáze, s jakou jsem se během svého bádání setkal, vycházela ze stavu pramenů. Ne, že by svědectví týkající se divotvorné moci králů nebyla v souhrnu a s výhradou k jejím počátkům dostatečně hojná. Jsou ale nadmíru roztroušená, a především neověřitelně různorodé povahy. Posuďte sami na tomto jediném příkladu: naše nejstarší zpráva o léčení krtice francouzskými králi se objevuje v malém polemickém dílku nazvaném *Pojednání o relikviích*. V Anglii je stejný rituál spolehlivě doložen soukromým listem, jenž možná není ničím jiným než stylistickým cvičením. První zmínku o léčivých prstenech, svěcených anglickými králi, je zase třeba hledat v jednom královském nařízení. K dalšímu výkladu bylo třeba používat pramenů různého druhu: účetní

knihy, úřední doklady všech kategorií, narativní texty, politické a teologické spisy, lékařská pojednání, liturgické texty, obrazové památky atd. Čtenář před svými očima uvidí defilovat dokonce i jednu karetní hru. Královské účty, jak francouzské, tak anglické, nemohly být využity bez kritického rozboru, proto jsem jim věnoval zvláštní studii. Ta by ale tento úvod zbytečně zatěžovala, takže jsem ji odsunul na konec knihy. Ikonografické materiály, dosti chudé, byly relativně snadno inventarizovatelné. Snažil jsem se sestavit jejich přesný seznam, jenž rovněž najdete v příloze. Ostatní prameny mi připadaly příliš četné a příliš různorodé na to, abych se pokusil o jejich soupis, takže se spokojím s tím, že je ocituji a okomentuji tehdy, když je použiji v textu. Konečně, jak by v podobném případě takový soupis pramenů mohl vypadat? Nejspíš jako nějaký seznam namátkově vybraných prací. Je velmi málo dokumentů, o nichž lze s jakousi jistotou dopředu říct, zda k dějinám královských zázraků poskytnou či neposkytnou nějaký důležitý údaj. Je třeba se vydat naslepo, spolehnout se na štěstí nebo na instinkt a ztratit spoustu času s hubenou žní. Kdyby tak alespoň byly všechny edice vybaveny rejstříkem – tím míním rejstříkem předmětným! Je vůbec třeba připomínat, kolik z nich jej postrádá? Zdá se, že tyto nezbytné pracovní nástroje jsou tím vzácnější, čím mladší je literatura, s níž pracujeme. Jejich až příliš častá absence představuje jednu z nejvíce zarážejících neřestí našich současných publikačních metod. Mluvím o tom možná s trochou zášti, ale tento nešťastný nedostatek mi často velmi ztěžoval práci. Ostatně, stává se, že i když je rejstřík připojen, jeho autor zařazování zmínek o léčitelských obřadech systematicky zanedbával, bezesporu proto, že jsou tyto zvláštní praktiky hodnoceny jako nedůstojné historické vědy. Častokrát jsem si připadal jako člověk, jehož postavili doprostřed velkého množství zavřených kufrů, z nichž některé ukrývají zlato a jiné štěrky, aniž by přitom nějaký nápis pomáhal odlišit poklady od kamení. Tím chci říct, že svou knihu zdaleka nepovažuji za kompletní. Kéž by naopak mohla badatele ponoukat k novým objevům!

Naštěstí jsem nevstupoval na půdu zcela netknutou. Alespoň pokud je mi známo, neexistovalo k tématu, jež jsem si předsevzal zpracovat, žádné historické dílo, které by se svou šíří a kritičností blížilo mé představě. Literatura o královském uzdravování je přesto dosti bohatá. Ve skutečnosti je dvojího druhu: existují zde totiž dva okruhy rozdílného původu, jež si jsou blízké, i když se většinou vzájemně ignorují. Jeden zahrnuje práce profesionálních historiků, druhý – hojnější – je dílem

lékařů. Snažil jsem se obeznámit s oběma, a oba také používat. Níže najdete bibliografii, která se vám jistě bude zdát dostatečně obsažná. Avšak nechtěl bych, aby několik zvláště významných děl, z nichž jsem neustále čerpal, zůstalo ztracených v tomto množství. Trvám na tom, že zde uvedu své nejvěrnější průvodce. Velkou službu mi prokázaly již starší studie Lawa Husseye a Watertona. Mezi dosud žijícími autory jsem vděčen víc, než dokážu vyjádřit, panu François Delabordeovi, dr. Raymondůvi Crawfordovi a Helen Farquharové.

Jsem ale rovněž velkým dlužníkem svých předchůdců z minulých staletí. Od 16. do 18. století toho bylo o léčitelských obřadech napsáno mnoho. V literatuře předrevoluční éry je svým způsobem zajímavý i skutečný balast, protože i z něj se dají čerpat zajímavé informace o stavu myšlení dané doby. Ale najde se tu samozřejmě víc než jen balast. Zejména v 18. století vzniklo vedle vzácně nezapjých dílek a pamfletů i několik významných prací, například stránky věnované kritice v Du Peyratových *Církevních dějinách královského dvora*. Nad průměr musím vyzdvihnout i dvě univerzitní disertace: práce Daniela Georgese Morhofa a Jeana Joachima Zentgraffa – nikde jinde jsem nenašel takovou hojnost užitečných odkazů. Mám obzvláštní radost, že zde mohu připomenout vše, za co jsem vděčný druhému z těchto disertací, protože v jejím autorovi mohu zároveň pozdravit i svého kolegu. Jean Joachim Zentgraff se narodil ve Štrasburku. Ač rodák ze svobodného města, stal se později poddaným Ludvíka XIV., jemuž přednesl chvalozpěv na Jindřicha Velikého,⁷⁾ a nakonec ve svém rodišti, jež bylo mezitím připojeno k Francii, udělal skvělou univerzitní kariéru. Tato kniha vychází jako jedna z publikací naší znovu vzkříšené filozofické fakulty. Je mi milé, že na její půdě mohu navzdory časovému odstupu v jistém smyslu pokračovat v díle kdysi započatém tímto významným rektorem starobylé štrasburské univerzity.

POZNÁMKY

1) V souvislosti s touto osobou vzniká malá potíž. Benátský pramen, jež cituji níže, jej označuje jménem Richard: „fratri Ricardo Dei gratia Bisaciensis episcopus, incliti principis domini regis Roberti capellano et familiari domestico“. Avšak k roku 1340 nese biskup z Bisaccie, jenž byl zároveň františkánem, a tudíž „bratrem“, jméno František: srov. EUBEL, *Hierarchia catholica*, Paris 1913²; UGHELLI, *Italia sacra*, díl 6, Venezia 1720, col. 841. Nemáme důvod pochybovat,